

KYRKOR OCH MISSIONSHUS

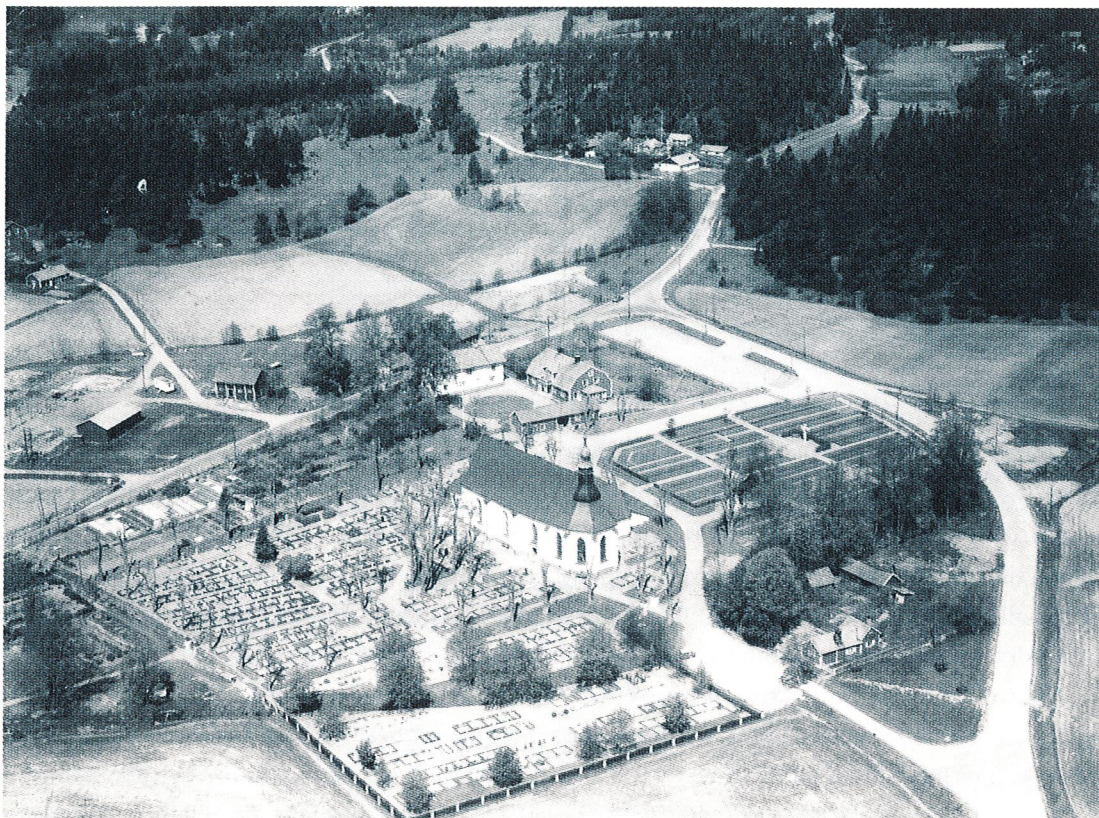
GENOM VIKINGAFÄRDERNA kom upplänningen tidigt i kontakt med kristendomen på kontinenten, men trots detta kristnades Uppland förhållandevis sent, först i början av 1100-talet. Övergången till kristendomen var en långvarig process och de gamla hedniska gudarna spelade länge en viktig roll för folket vid sidan av den nya läran. Bruket av gårdsgravfält övergavs med tiden för en för bygden gemensam begravningsplats invid den kristna sockenkyrkan.

När kristendomen infördes i Sverige fanns ingen stenbyggnadstradition i landet och därför byggdes de första kyrkorna av trä. Av dessa finns inte mycket bevarat men ändå anses att många sockenkyrkor har haft en föregångare av trä. Troligt är att de första stenkyrkorna byggdes på initiativ av stormän och biskopar och i vissa fall av kungen. I Uppland ligger de äldre stenbyggda sockenkyrkorna i landskapets sydvästra del, i de under medeltiden rikaste och mest utvecklade jordbruksbygderna.

Emellertid var även trakten kring Långhundraledens infart en rik bygd under medeltiden. Sålunda är det helt naturligt att kommunens första stenkyrka uppfördes här i bygdens hjärta under slutet av 1200-talet. Redan under järnåldern tycks det här ha funnits omkring 15 gårdar, vilket var ett stort antal även i jämförelse med Mälardalens bördiga jordbruksbygder. Det är troligt att stenkyrkan haft en föregångare i trä eftersom det bland inventarierna finns en dopfunt från mitten av 1100-talet. "Åkers kyrka", som den hette före 1889 då namnet Österåker blev vedertaget, bestod ursprungligen av ett långhus med ett smalare kor med tillhörande sakristia i öster och ett brett torn i väster. Vanligen var kyrkor med torn statuskyrkor, vilka brukade vara initierade och kanske även bekostade av stormän.

Vem kan då ha varit byggherre till Åkers kyrka? Kan det ha varit stormannen som på sin mark lät uppföra kyrkan? Numera anser arkeologerna att det bör ha funnits en stormansgård här. Var Åker namnet på stormansgården eller på en forntida kultplats? Namnet Åker anses nämligen vara förknippat med fruktbarhetskult och rituellt plöjning. Många frågor är ännu obesvarade men till området hör även bygdens största järnåldersgravfält med över 100 gravar. Hela socknen liksom skeppslaget fick namnet Åker.

Möjligen byggdes en stenkyrka under 1200-talet även i Östra Ryd. Vid den senaste restaure-

FLYGBILD FRÅN
BÖRJAN AV 1960-
TALET ÖVER
ÖSTERÅKERS
KYRKA. TILL
HÖGER LIGGER
DEN GAMLA
KLOCKARGÅRDEN
KVAR OCH VID
PRÄSTGÅRDEN
"VITA HUSET".

Foto:
Österåkers
kommun.

ringen, slutförd år 1991, påträffades en gråstensmur som sannolikt har tillhört ett äldre nu försvunnet långhus. Det var antagligen till detta långhus som den nuvarande sakristian i tegel byggdes omkring år 1300. Det gamla långhuset blev troligen för litet för den växande församlingen och därför byggdes under 1400-talets första hälft ett nytt långhus med vapenhus i tegel. Det senare långhuset är stomme i dagens kyrka. År 1303 omnämns i kyrkliga arkiv en biskopsvisitation av en kyrka i Östra Ryd vilket betyder att det funnits en kyrka på platsen. Eftersom både långhuset och vapenhuset var byggda under 1430-talet då Anund Sture var ägare till Rydboholms gård brukar han anges som byggherre till Östra Ryds kyrka, men den senaste dokumentationen tyder på att han byggde till en befintlig kyrka. Östra Ryds kyrka avviker nämligen ifrån det vanliga eftersom den har ett långhus som är yngre än sakristian. Under medeltiden bör en klockstapel ha hört till kyrkan.

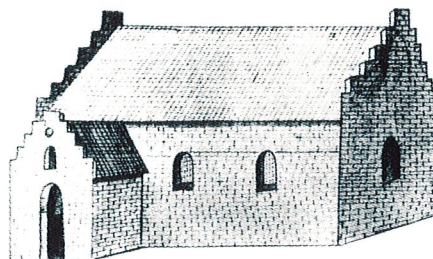
Österåkers och Östra Ryds kyrkor torde ha tillkommit som sockenkyrkor, d v s som kyrkor för en hel församling, även om båda troligen har initierats och bekostats av de mest betydande adelsläkterna i respektive bygd. Under 1400-talet försågs kyrkorna med valv och med kalkmålningar som senare målades över.

Under slutet av medeltiden hade sålunda kyrkan i Österåker ett torn, medan kyrkan i Östra Ryd hade en klockstapel. I dag är det tvärtom. Sin nuvarande karaktär erhöll kyrkorna efter de stora

ÖSTRA RYDS
KYRKA ÅR 1682.
Teckning av Johan
Hadorphs, ur
Upplands kyrkor.

ombyggnaderna under 1600-talet. Österåkers kyrka förlängdes åt öster, fick nytt kor och ny sakristia, fönstren togs upp till nuvarande storlek, långhusets stenväggars kläddes med tegel och strävpelarna byggdes som stöd. Kyrktornets övre delar hade rasat men bottenvåningen användes som vapenhus och kyrkklockorna hängdes upp i en klockstapel. Den nuvarande klockstapeln uppfördes år 1760. Under 1600-talet erhöll Östra Ryds kyrka sin nuvarande karaktär av korskyrka genom att ätten Brahe på Rydboholm i öster uppförde sitt gravkor och i väster tornet.

Under 1600-talet erhöll socknarna Roslags-Kulla och Ljusterö sina första kapell. Dessa är nu borta och ersatta av de nuvarande kyrkorna. Möjligen kan det på Ljusterö ha funnits ett kapell redan på 1500-talet. Om kapellet i Roslags-Kulla finns inte mycket skrivet, endast korta anteckningar om att Lars Fleming på Mälby så tidigt som 1662 skänkte 200 daler kopparmynt till reparation av kapellet. Greve Fabian Wrede på Östanå lät själv bekosta en ny kyrka, vilken uppfördes i stort sett så som kyrkan ser ut i dag. Fram till i dag har mycket små förändringar skett sedan byggnadstiden. Kyrkan stod färdig år 1706 och är numera en raritet bland Upplands kyrkor. Roslags-Kulla kyrka är en korskyrka i trä med centraltorn över korsmitten. Man får närmast gå till Finland för att finna "syskon" till kyrkan och därför har det spekulerats över om kyrkan skulle vara flyttad från andra sidan Östersjön. Detta kan dock avfärdas eftersom det i gårdsarkivet i Östanå omtalas att timret är utstämplat och hugget på Östanås marker. Under 1600-talet var denna typ av kyrka inte heller okänd i Sverige. Det forna S:t Olofs kapell i Stockholm, föregångaren till nuvarande Adolf Fredriks kyrka, uppvisade mycket stora likheter med Roslags-Kulla kyrka. Även föregångaren till den nuvarande kyrkan på Rådmansö, som uppfördes under 1600-talet, var en korskyrka i trä.

Vid 1750-talets början byggdes en ny kyrkobyggnad på Ljusterö omkring 250 meter nordost om det äldre kapellet. Denna byggnad uppfördes i liggande timmer med utanpåliggande rödfärgad panel och utan torn. Invändigt var kyrkorummet putsat och vitlimmat, och valvet bestod av ett gipsat tunnvalv av trä. Mot slutet av 1800-talet ansågs kyrkan vara bristfällig och otidsenlig och beslut om en fullständig ombyggnad fattades av sockenstämman. Man önskade även bygga till ett torn. Kyrkan omgestaltades helt, men den gamla grundplanen och timmerstommen behölls i den nya kyrkan. Efter 1894 års ombyggnad var resultatet egentligen en helt ny kyrka, präglad av 1890-talets "snickarglädje" med imiterade romanska och gotiska stildrag. Över kyrkans västra del restes tornet som fick ersätta den gamla klockstapeln. Utvändigt kläddes kyrkan med både stående och liggande träpanel målad i flera färger. Senare målades kyrkan helt vit. I båda kyrkorna hänger votivskepp, vilket ofta förekommer i skärgårdskyrkor. Votivskepp är skeppsmodeller skänkta enligt ett löfte, mestadels av personer som blivit hjälpta ur sjönöd.

Under 1700- och 1800-talen uppstod under intryck av pietistiska strömningar små grupper av personer som lade stor vikt vid den enskildes förhållande till Gud. Men först från mitten av 1800-

talet blev det tillåtet att hålla väckelsemöten i hemmen eller i speciella lokaler. Dock fick de inte hållas under gudstjänsttid. Under samma tid skedde en allmän religiös liberalisering. Kyrkplikten upphävdes år 1855, och år 1860 avskaffades stadgan om landsförvisning och förlust av arvsrätten vid avfall från den evangelisk-lutherska läran. Människor fick först nu rätt att övergå till andra trosamfund. Väckelserörelsen fick en alltmer självständig inriktning och kom i kollision med statskyrkan. De tidiga rörelserna fick sitt fäste i de lägre samhällsskikten. Det var pigor, drängar och gesäller som kom till tro i första hand, men väckelsen spred sig till både hög och låg. Samlingslokaler ute i bygderna kallades länge för bönehus och de bar enkelhetens prägel. Sveriges första "bönehus" byggdes i Umeå 1854. Omkring 20 år senare byggdes det första missionshuset, så som de senare betecknades, i Österåker.

I Österåker bildades flera missionsföreningar och andra frikyrkoföreningar under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Missionsföreningen på södra Ljusterö var den äldsta. Den bildades 1871 och fick genast ett stort antal medlemmar. Vid Ramsmora på södra Ljusterö uppförde medlemmarna 1875 kommunens första missionshus. Under 1870- och 1880-talen tillkom så missionsföreningar i "Öster-Åker", Roslags-Kulla, Svinninge samt på Ingmarsö och Husarö. Missionshuset i Lilla Säby, Säbykyrkan, uppfördes 1887 och används i dag av Åkersberga frikyrkoförsamling. Boda lilla missionshus i Roslags-Kulla byggdes år 1900 och det i Svinninge stod färdigt 1899. Missionshuset på Ingmarsö invigdes 1904 och redan året efter sökte sig upp emot 200 personer dit för att lyssna till predikan. Husarö missionsförening erhöll aldrig något eget hus utan föreningens sammankomster skedde i olika stugor. Efter sekelskiftet hade man tillgång till en missionssal i lotsförmannens och församlingsföreståndaren Anton Sjöbergs hus. Ljusterö baptistförsamling invigde sitt Betelkapell i Lillström år 1903.

Nästan alla frikyrkoföreningar lades ned under åren 1953 till 1970 eller gick upp i närliggande föreningar. Föreningen i Österåker ombildades 1969 till Åkersberga frikyrkoförsamling och har under 1970- och 1980-talen ökat sitt medlemsantal. Föreningen på Ingmarsö ändrade sitt namn 1974 till Ingmarsö frikyrkoförsamling. Dessa båda församlingar blomstrar numera. På Ingmarsö har föreningen under senare år bedrivit en ökad sommarverksamhet liksom baptistförsamlingen på södra Ljusterö.

Frikyrkobyggnaderna i Säby, Svinninge och Boda i Österåker och Betelkapellet på Södra Ljusterö liksom missionshuset på Ingmarsö är välbevarade från byggnadstiden.

LJUSTERÖ KYRKA
FÖRE OMBYGG-
NADEN 1894.
Foto: Waldemar
Jansén, Ljusterö
hembygds-
förening.

G P-E